

FTAMP/SRSTI/ГРНТИ 21.15.47

<https://orcid.org/0000-0001-8734-5519>
amankulov_2007temur@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0008-3216-6044>
Ramzan.2001.kz@mail.ru

ИСЛАМ ШАРИҒАТЫ БОЙЫНША АҒЗА ДОНОРЫ: ФИҚҲТЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ЭТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аманқұл Темур Оралбайұлы
PhD доктор, Дінтану және мәдениеттану
кафедрасының аға оқытушысы
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университеті, Алматы қ., Қазақстан

Ерімбет Рамзан Еділбекұлы
PhD докторант
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университеті
Алматы қ., Қазақстан

التبرع بالأعضاء في الشريعة الإسلامية: تحليل فقهي والقضايا الأخلاقية

Аманқол Тимур Ауралбайұлы
دكتوراة
أستاذ مساعد في قسم الدراسات الدينية والثقافية
جامعة الفارابي الكازاخية الوطنية
ألماتي، كازاخستان

يريمبت رمضان إديلبيكوفيتش
طالب دكتوراة
جامعة الفارابي الكازاخية الوطنية
ألماتي، كازاخستان

ORGAN DONATION IN ISLAMIC SHARIA: A JURISPRUDEN- TIAL ANALYSIS AND ETHICAL ISSUES

Amankul Temur Oralbayuly
PhD,
Senior Lecturer at the Department of Reli-
gious and Cultural Studies
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

Erimbet Ramzan Edilbekuly
PhD candidate
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

ДОНОРСТВО ОРГАНОВ В ИСЛАМСКОМ ШАРИАТЕ: ФИКХИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ЭТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Аманкул Темур Оралбайұлы
Доктор PhD, Старший преподаватель
кафедры религиоведения и
культурологии, Казахский
национальный университет имени
аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Ерімбет Рамзан Еділбекулы
PhD докторант
Казахский национальный университет
имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

Андатпа. Зерттеу жұмысында ағза доноры ислам шариғаты тұрғысынан талданады. Заманауи медицинаның жетістігі арқылы адам өмірін сақтап қалу үшін ағза алмастыруды қажет етеді. Алайда бұл мәселеде шариғат қорытындысы маңызды. Шариғат бойынша адамның денесі – Алланың мүлкі, сондықтан оның бөліктерін қолдану діни тұрғыдан өте нәзік мәселе болғандықтан шариғи тұрғыдан сараптама жасауды қажет етеді.

Зерттеуде ағза донорының исламдық қағидалары мен этикалық нормалары қарастырылады. Ислам дінінде адамның өмірі мен денсаулығына ерекше мән беріледі, ал ағзаны донорға беру мақсаты – басқа адамның өмірін сақтау. Сонымен қатар осы тақырыпқа қатысты ислам ғалымдарының түрлі пікірі, фикһ мәселесінде ағзаны донорға беруге рұқсат етілетін шарттар талданады.

Түйін сөздер: биоэтика, донор, шариғат, ислам, шариғи талдау.

المخلص: تتناول هذه المقالة تحليل موضوع التبرع بالأعضاء من منظور الشريعة الإسلامية. وبفضل إنجازات الطب الحديث، أصبح زراعة الأعضاء ضرورة لإنقاذ حياة الإنسان. ومع ذلك فإن للشريعة الإسلامية دورًا مهمًا في هذا الشأن، إذ يُعتبر جسد الإنسان ملكًا لله، مما يجعل مسألة استخدام أجزائه قضية دينية دقيقة تتطلب دراسة مستندة إلى أحكام الشريعة. تتناول الدراسة المبادئ الإسلامية والمعايير الأخلاقية للتبرع بالأعضاء. حيث يولي الإسلام أهمية خاصة لحياة الإنسان وصحته، ويُعتبر الهدف من التبرع إنقاذ حياة شخص آخر. كما تم تحليل آراء مختلف العلماء المسلمين حول هذا الموضوع، ومناقشة القضايا الفقهية والشروط التي يكون فيها التبرع بالأعضاء جائزًا وفقًا للشريعة الإسلامية.

الكلمات المفتاحية: الأخلاقيات الحيوية، التبرع، الشريعة، الإسلام، التحليل الشرعي.

Abstract. The article examines the analysis of organ donation from the perspective of Islamic Sharia. Thanks to the achievements of modern medicine, organ transplantation has become necessary to save human life. However, Sharia law plays an important role in this matter. According to Sharia, the human body is considered the property of God, so the issue of using its parts is a very delicate religious issue and requires study based on Sharia.

The study examines the Islamic principles and ethical standards of organ donation. Islam attaches particular importance to human life and health, and the purpose of donation is to save the life of another person. In addition, the opinions of various Islamic scholars on this topic, issues of jurisprudence and the conditions under which organ donation is permissible are analyzed.

Keywords: bioethics, donation, Sharia, Islam, Shariah analysis.

Аннотация. В статье рассматривается анализ донорства органов с точки зрения исламского шариата. Благодаря достижениям современной медицины трансплантация органов стала необходимой для спасения жизни человека. Однако в этом вопросе важную роль играет шариатское право. Согласно шариату, человеческое тело считается собственностью Бога, поэтому вопрос использования его частей является весьма деликатным религиозным вопросом и требует изучения на основе шариата.

В исследовании рассматриваются исламские принципы и этические нормы донорства органов. Ислам придает особое значение жизни и здоровью человека, и целью донорства является спасение жизни другого человека. Кроме того, анализируются мнения различных исламских ученых по данной теме, вопросы юриспруденции и условия, при которых допустимо донорство органов.

Ключевые слова: биоэтика, донорство, шариат, ислам, шариатский анализ.

Зерттеу міндеттері. Зерттеу мақсатына жету жолында келесі міндеттер қойылады:

- ағзаны көшіру мәселесін түсіндіру;
- ислам дінінің негізгі биоэтикалық бөлімдерін қарастыру;
- жаңа заманда туындаған биоэтикалық мәселелердегі исламның позициясы.

Зерттеу әдістемесі. Зерттеу жұмысын жүргізуде талдау, зерттеу, пәнаралық салыстыру, дінтанулық әдіснама, салыстырмалы-тарихи әдістер қолданылды. Көрсетілген әдіс аясында қорытындылар жасалды.

КІРІСПЕ

Қазіргі таңда медицинаның дамуы адам өмірін сақтау және оның сапасын арттыру үшін жаңа мүмкіндікке жол ашып отыр. Әсіресе ағза алмастыру саласы бұл тұрғыда маңызды. Жыл сайын әлемде мыңдаған адам өмірін сақтап қалу үшін ағза трансплантациясына мұқтаж. Алайда бұл медициналық процедура – ағзаны донорға беру, яғни дененің бір бөлігін басқа адамға ауыстыру, беру мәселесі этикалық және діни аспектілер аясында сарапқа салуды қажет етеді.

Ислам дінінде дене Алланың мүлкі деп қабылданады, сондықтан оның бөліктерін қолдануға тек өте шектеулі жағдайда және мақсаты дұрыс болғанда ғана рұқсат беріледі. Шарифат тұрғысынан ағза доноры мен трансплантацияға қатысты әртүрлі пікір мен қағидалар бар. Кейбір ғалымдар оны тек өмір мен өлім арасында жатқан адамға, сонымен қатар адам өмірін құтқару мақсатында ғана дұрыс деп есептейді. Ал басқа бірқатар ғалымдар оған белгілі бір шектеу қойып, адамның жеке шешімі мен қоғамға келтіретін пайдасын ескеруді маңызды санайды.

Зерттеу жұмысының мақсаты – ағзаны донорға беру мәселесін шарифат жолымен қарастыру. Ислам дінінде ағзаны донорға беруге рұқсат ету һәм тыйым салу жөніндегі ұстанымдарды, оның негізіндегі фикһтық мәселелерді талдай отырып, осы тақырыптың қоғамдағы өзектілігін көрсету. Әртүрлі фикһ мектептерінің (мәһәбтардың) бұл мәселеге қатысты көзқарасы салыстырыла отырып, шарифат тұрғысынан ағзаны донорға берудің заңды және этикалық аспектілері қарастырылады. Сонымен қатар қазіргі таңда медициналық ғылым мен ислам

арасындағы үйлесімділікті табу жолы ұсынылады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Ислам құқығы адам денесін Алланың мүлкі деп қабылдағандықтан, адамның өз денесін емделуден басқа өз қалауынша басқаруға құқығы жоқ. Фикһ ғалымдары ислам дінінде адам денесіне қол сұқпауды негізге алады. Адам ағзасының иммунитеті мен мүшелері маңызды болғандықтан, медициналық технологияның дамуы нәтижесінде мүшелер мен эмбриондар сияқты адам мүшелерін басқа біреуге беруді заңды ететін себеп қалыптасты. Осы себепті адам ағзасына билік ету құқығы көрнекті биоэтикалық дилеммалар тұрғысынан талқыланып, мәселелер жеке-дара қарастырылады. Ағза трансплантациясы кезінде донор жасау немесе сату арқылы басқа біреуге ағзасын беру; экстра корпоралды ұрықтандыру (эко) үшін басқа біреудің ұрығын, жұмыртқасын немесе эмбрионын пайдалану; балалы болу үшін құрсағын басқа ерлі-зайыптыларға жалға беру туралы дилемма мәселесі талқыланады.

Ағза доноры

Ислам құқығында адам ағзасының иммунитеті маңызды болғандықтан, адамның өз денесіне билік етуге рұқсат беруінің заңдылығы – адамның өзіне тиесілі емес мүлікке берген келісімінің негізі тұрғысында талқыланатын мәселе. Биоэтикалық дилеммадағы негізгі мәселе – адам денесі меншік емес болғандықтан, өмірден өткеннен кейін дененің бір бөлігін донор үшін беру заңды түрде жарамды ма деген сұрақ туындайды. Ислам құқығында бұл мәселеге қатысты екі түрлі көзқарас алға тартылған. Бірін-

шісі, адам денесі адамға тиесілі болмағандықтан, оның денесінің кез келген бөлігін басқа біреуге берудің заңды күші жоқ деген көзқарас. Бұл ең алдымен, адамның өлгеннен кейін өз мүшелерін беруге келісімін жарамсыз етеді. Адамның өз денесіне билік етуге құқығы болмағандықтан, фақиһтар өлгеннен кейін ағзаларын беру өсиеті дұрыс емес деген пікірде. Үндістанның Фикһ академиясы адам денесінің Аллаға тән екенін ескере отырып, адамның өз денесіне берген еркін жарамсыз деп таныған.

Мұндай көзқарастағы ғалымдардың құқықтық процеске ықпалы Мысырда көрінді. Өйткені «Адам денесі Аллаға тән, демек, адам денесіне билік ету құқығы да оған тән» деген көзқарасты негізге ала отырып, Мысыр ми өлімін заңды өліммен теңестірмеді және ұзақ уақыт бойы ағзаларды трансплантациялауға рұқсат бермеді. Мысырда 2010 жылы ғана мидың өлімі және мидың өліміне негізделген мүшелерді донорға беру заңды болды. Өйткені адам денесінің қасиеті мен адам өмірін құтқару құндылығы арасындағы пікірталас Мысырда ұзақ уақыт бойы ағзаға донор жасауға және ми өлімін қабылдауға рұқсат ететін құқықтың заңға айналуына жол бермеді. Мысырда Медициналық этика қауымдастығы тіріден тіріге немесе өліден тіріге ағза трансплантациясының кез келген түріне қарсы. Бұл қарсылықтың негізі – адам денесі Аллаға тән мүлік және басқа біреудің меншігінде кез келген сый немесе садақаға жарамайды деген көзқарас. Мысырдың көрнекті діни зерттеушілерінің бірі Мұхаммед Мутауәлли Сәрауи (қ.б.ж.1998) адам ағзасы Аллаға тән болғандықтан, адам өзіне тиесілі емес нәрсені бере алмайтынын ескеріп,

ағзаны ауыстыруға рұқсат бермеген. Бұл мәселе Мысырда елеулі қоғамдық пікір тудырды және «дене Аллаға тән» деген негізгі ұранға айналды. Ал әл-Әзһәр ғалымдары егер өмірді сақтайтын болса, донорға зиян тигізбесе және коммерциялық мақсатта болмаса, тіріден тіріге ағза трансплантациясы мен миды трансплантациялауды қолдайды. Ол қайтыс болғаннан кейін де келісім негізінде өліден тіріге ағза трансплантациясына рұқсат берді. Әл-Әзһәр ғалымдарының бірі әл-Тантауи ағза трансплантациясының қажетті медициналық араласу екенін баса айтып, қоғамдық пікірде ағза трансплантациясына қатысты теріс пікірді жоюға тырысты. Ал ағзаны донорға беру Египетте 2010 жылы қабылданған (Джех, 2024).

Екіншісі – адам ағзасы Алланың меншігі екенін ескере отырып, адамның келісімі негізінде донор болуға рұқсат беретін көзқарас. Бұл көзқарасқа сәйкес адам денесін өзге адамға сеніп тапсыру «Уәдиға» деп аталады. Аманатты жалға беру аманат иесінің рұқсатымен жүзеге асады (Зухаили, 1985: 33). Шариғат адам өмірін қорғау ең жоғары мүдде деп белгілегендіктен, біреудің өмірін қорғау үшін адам ағзаларын донор үшін беруге рұқсат деген қорытынды шығады. Өйткені Алланың хақысын түсіндіргенде айтылғандай, құдайдың құқығының бір ерекшелігі – пендесінің игілігі үшін оның құқығынан бас тартуы. Осыған сүйене отырып, Алла тағала өзінің ең жоғарғы мүддесі деп белгілеген адам өмірін қорғау үшін адам өз денесіне деген құқығынан бас тартады деп болжанады. 1959 жылы Мысыр мүфтиі Хасан Мәмун алғаш рет тірі адамға берілетін пайда көбірек болған жағдайда қажеттілікке байланысты өлі адамнан тірі адамға көз трансплантациясын жа-

сауға рұқсат берген. Осы пәтуадан кейін ағза трансплантациясына рұқсат беретін пәтуаларда тірі адамға берілетін пайда өлі денесін қорғау жауапкершілігімен салыстырылып, тірі адамның пайдасы қорғалуы тиіс ең жоғары мүдде деп қабылданды. Атап айтқанда, емдеу өмірді салауатты түрде жалғастыру үшін қажетті болып саналады.

Пайғамбарымыз Арфәсә есімді сахабаға мұрны соғыста сынғаннан кейін күміс мұрын жасатуға рұқсат етті, бірақ иіс шығарғаны үшін оған алтын мұрын жасатуға рұқсат етті. Өмірдің салауатты жалғасуын қамтамасыз ету қажеттілігін ашты. Осы себепті фақиһтар ағза трансплантациясына рұқсат беру кезінде екі мүддеге қол сұғылған кезде «тірілерді қорғау өлі денесін қорғаудан басымырақ» деп қабылдады (Томас, 1997). «Әд-дарурату тубиху әл махзурат», «Қажеттіліктер тыйымдарды рұқсат етеді» деген жалпыға бірдей қағиданы негізге ала отырып (Абдулкарим, 2001: 134), олар ем алу міндеті өлгендердің денесін пайдалануға тыйым салуды жояды деген қорытынды шығарды. Мәселен, Түркияда Дін істері жөніндегі Жоғарғы кеңесінің 06.03.1980 жылғы өкімімен, егер емдеу үшін ағзаны трансплантациялау қажет болса және донорға келісім негізінде ағзаны алуға рұқсат берді. Тірі кезінде ағза трансплантациясына қатысты қарсы мәлімдемесі жоқ.

Жүрек, бауыр және өкпе сияқты трансплантациялар адамның өмірін сақтап қалу үшін өте маңызды, өйткені олар қысқа мерзімде жасалмаса, науқас өлім құшады.

Дегенмен қоғамда талқыланып жатқан қол, аяқ, бет, жатыр трансплантациялары жасалмаса, адам өміріне әсер етпейді. Алайда ғалымдар трансплан-

тацияны емдеу қажеттілігі тұрғысынан қарастырғандықтан, адам игілігі үшін трансплантацияның рұқсат етілгендігін де ашып көрсетеді. Емдеу процесінде трансплантациядан басқа балама болмаса, адам емдеуді жүргізу үшін өлі денені пайдалана алады. Мысалы, Түркияның Дін істері министрлігі бет трансплантациясын емдік мақсатта косметикалық операция ретінде қабылдағанымен, ағза трансплантациясы үшін жарамды жағдайлар бет трансплантациясы үшін де жарамды деп есептейді, өйткені бет – бастың бір бөлігі және қажетті ағза. Тиісінше, егер науқастың емделуіне бет трансплантациясынан басқа балама болмаса және беті ауыстырылатын адамның қайтыс болғанға дейін өз мәлімдемесі болмаса, оның беті туыстарының келісімімен алынуы мүмкін.

Жатыр трансплантациясы көбею құралы болғандықтан, ол қалыпты трансплантация ретінде қабылданбайды. Осы себепті фикһ ғалымдары әйелдің жатырын трансплантациялауды емдеу қажеттілігі тұрғысынан қарастырмайды. Өйткені ұрпақ жалғастыру үшін мүшелерін трансплантациялау ағзаны трансплантациялау ретінде қарастырылмайды, себебі ол ұрпақты сақтауға да қатысты. Алайда егер жатыр тек бала тұратын жатыр ретінде қарастырылса, жатырды трансплантациялауға рұқсат етілуі мүмкін деген де пікір бар. Ол жағдайда жұмыртқа және сперматозоид сияқты генетикалық ақпаратты тасымалдамайды деп түсіндіреді. Бірақ бұл пікір негізге алынбайды (Вакф, 2024).

Бұл тұрғыда Халықаралық Ислам Фикһ академиясының адам туралы анықтамасында, жыныс мүшелерін тасымалдауда рұқсат ету критерийі жыныс

мүшелерімен бірге, генетикалық ақпараттың тасымалдануы ретінде қарастырылады. Тиісінше, жұмыртқа мен сперматозоидтарды тасымалдауға тыйым салынады, себебі олар генетикалық ақпаратты береді. Жыныс мүшелері генетикалық ақпаратты бермесе ғана рұқсат етіледі (6).

Айта кететін маңызды мәселе, жатыр трансплантациясы басқа трансплантациялар сияқты қарастырылмауы керек. Өйткені жатырдың басқа мүшелерден айырмашылығы – ұрпақ өрбіту үшін пайдаланылады. Осы орайда, ғалымдардың айтуы бойынша, жатырды ерлерге трансплантациялауға болатыны, олардың бала тууына жол ашады. Әсіресе бір жыныстылар некесі жиі кездесетін Батыс елдерінде мұндай неке түрін тандағандар жатыр трансплантациясы арқылы балалы бола алады. Осы себепті жатыр трансплантациясы болашақ ұрпаққа қатысты болғандықтан этика, заң және дін тұрғысынан көп талқыланатын тақырып деуге болады.

Соның нәтижесінде ағзаны донорға беруге рұқсат ететін көзқарас адам өмірін қорғауға міндетті ең жоғары құқықтық құндылық деп анықтаған жарғы мақсатына сәйкес келеді. Өйткені адам ағзасын қорғау міндеті бірінші орында болғанымен, ең басты міндет – тірі өмірді қорғау. Фикһ ғалымдары: «Дененің иелігі Аллаға тән», – дейді. Олар негізгі құқықтық нормаға қарамастан, дене иесі ағзаға меншік құқығынан қашан бас тарта алады деген сұрақ қойды. Сұрақтың жауабы – Алла тағала адам өмірін қорғау жауапкершілігін ең жоғарғы құқықтық құндылық ретінде белгілегендіктен, өмірді қорғау үшін ғана мал-мүлкінен бас тарта алады.

Осы тұрғыда талқыланатын тағы бір

мәселе – тірі донордан ағза трансплантациясы. Тірі адам өзінің тірі кезінде бір бүйрегін немесе бауырының бір бөлігін донор үшін бере алады. Тірі донордан ағзаны трансплантациялау ағза трансплантациясының басында жарамсыз деп саналды. Өйткені жұмыс істеп тұрған мүшені алып тастау донорға ешқандай пайда әкелмейді. Бұл ағза трансплантациясы жасалған адамға ғана пайда әкеледі. Осы себепті тіріден тіріге ағза трансплантациясында адамның денесінің бір бөлігі болса донор болуды заңды ететін себеп маңызды екені анықталды (Қалымбет, 2022).

Ислам шариғатында келісім негізінде өз денесінің бір бөлігін беру – екінші тараптың қылмыстық жауапкершілігін кешіру деген сөз. Ислам құқығында рақымшылық адамның жеке дене бітіміне келтірген зиян үшін жарамды. Бұл кешірім келісімді ауыстырады. Өйткені өз денесінің кез келген бөлігін алуға рұқсат бере отырып, жәбірленуші ең басынан бастап бұл құқығынан бас тартады. Демек, адамның өз қалауы бойынша өтемақы талап етуге құқығы жоқ. Оның үстіне қорғауды қажет ететін мүдде адам өмірі болғанда, діни жауапкершілік жойылады. Алайда рұқсаттың заңдылығы үшін «Ешқандай зиян да, зиянға апарар жолға да орын жоқ». Қағидаға сүйене отырып, донор арқылы да адам ағзасына зиян келтірмеу керек екені қабылданды (Қалымбет, 2022).

Адам денесінің бір бөлігін алып тастауға берген келісімнің негізді екенін мәзһабтар тұрғысынан бағаласақ, Мәлики мәзһабы адам ағзасына зиян келтіретін келісімнің заңсыз екенін айтады. Бірақ мүшені кесіп алған соң келісімін берсе, тек тағзир (мүфти немесе қазі пәтуа-сы) қолданылады. Шафиғи мәзһабының

кейбір фақилһтары бұл әрекетті қасақана өлім деп қабылдайды. Ханбалилер жаралау және кесу сияқты бұл әрекетке рұқсат етпейді. Алайда ханбалилер дененің кез келген бөлігін, мысалы, шашты басқа біреуге беруге немесе сатуға рұқсат етеді. Жоғарыда айтылғандай, бұл көзқарас ханбалилердің ана сүтін сатуға қатысты негізгі көзқарасынан туындайды. Ал Ханафи мәзһабының бұл мәселеге көзқарасы басқаша болған. Адам ағзасы жеке меншігі болып есептелетіндіктен, адамның өз мүшесін кесуге келісімі жарамды. Адамның өз мүлкін қалауынша пайдалануға құқылы. Сондықтан ол өз мүшесін біреудің пайдасына бере алады, бірақ оны сата алмайды. Адам денесінің бір бөлігін басқа біреуге донорға берсе де, оны сатуына болмайды (Буһути, 1997: 247).

Нәтижесінде, егер адамның мақсаты басқа адамның өмірін сақтап қалуға көмектесу, көмегі өз өміріне қауіп төндірмейтін болса, келісімге негізделген мүшелерді беру туралы ғалымдар арасында рұқсат берген басым пікір қалыптасты. Екінші жағынан, ағзаны сату туралы пікірлер әртүрлі болғандықтан, бұл мәселе адам ағзасына жойылу шегін анықтау тұрғысынан қарастырылады.

Ағзаны сату

Ислам құқығының адам мүшелерін сатуға қатысты көзқарастарын түсіндірмес бұрын, ағзаны сатуға заң тұрғысынан баға берілсе:

Ең алдымен, адамның өмірі мен тәні ешкім қол сұқпайтын құқық екендігі белгілі. Адамның өз денесіне араласуға келісімінің жарамдылығы оның мораль мен заңға қайшы келмеу шартына негізделеді. Ағзаларды трансплантациялауға негізделген келісім басқа біреудің өмірін

сақтап қалу сияқты жоғары мақсатқа негізделгендіктен, адамгершілік пен адамның қадір-қасиетіне қайшы деп саналмады (Sarial, 1986). Екінші жағынан, ағзаларды сату заңсыз деп танылды, өйткені оны адамдық қадір-қасиетімен үйлестіруге болмайды. Жалпы алғанда, адам ағзасы саудасына қарсылық басым, өйткені бұл әрекет адами ар-намысқа қайшы деп ойлайтын адамдар көп, өйткені дәулетті адам ғана бұл мәселеден пайда көре алатындай *әділеттілік* қағидасын бұзады және қаржылай мұқтаж адамдардың ағзасын коммерциялық затқа айналдырады.

2008 жылы 30 сәуір мен 3 мамыр аралығында Стамбұлда «Трансплант қоғамы мен Халықаралық нефрология қоғамы» ұйымдастырған «Ағза саудасы» бойынша халықаралық конференцияның қорытынды декларациясында ағза саудасына қарсы тұрудың себептері әділдік, теңдік және әділеттің бұзылуы болды, онда адамның қадір-қасиетін құрметтеу қағидаттары көрсетілді (Editorial, 2008: 8). Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы дайындаған ағзаларды трансплантациялау туралы жетекші принциптердің арасында адам тірі кезінде ғана ағзасын бере алатыны, оның орнына ақша сұрауға болмайтыны көрсетілген. Еуропа кеңесі биомедицина конвенциясының 21-бабында: Адамның қадір-қасиетін қорғауға негізделген адам ағзасын және оның мүшелерін саудалауға тыйым салынды. Әлемнің 55 мемлекеті ағзаға айырбастау үшін өтемақы сияқты кез келген ақшаны алуға тыйым салады (4). Осы елдердің 52-сі өздерінің Қылмыстық кодексінде ағзаларды сатуды қылмыс деп белгіледі. Біздің елімізде «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ко-

декстің 169-бабы, 3-тармағы Қазақстанда адам ағзасын сатып алу, сатуға тыйым салады (ҚР заңы, 2003).

Ислам шарияты бойынша адам денесі мүлік болмағандықтан, ол сатып алу, сату келісімшартының бірі емес. Шарият ағзаға деген құқықты, ағзаға меншік ету құқығын басқа біреуге беруді және оны ақшаға сату құқығын бермейді. Ислам ғалымдары тірі немесе өлі адамның денесін сатуға рұқсат етпейді, өйткені тұлғаның мүшесі тауар субъектісі саналмайды. Оны саудалауға болмайды. Сатып алу, сату шартына жатқызу адамның ар-намысына қайшы. Адам ағзасына берілген «Мукэррәм» қағидасы оны қол тигізбейтін етеді.

Бұхариден келген хадисте, адамның қадір-қасиетін сақтауына пайғамбарымыз Мұхаммед (с.ғ.у.) адам денесі сатып алу, сату шартына болмайтынын айтқан: «Мен Қиямет күні үш адамның жауымын. Қиямет күні мен дұшпан болған адамға толық дұшпан боламын. (Иә, мен) маған берген уәдесін бұзғанның, тегін сатып, құнын жегеннің, жалдаған жұмысшысының ақысын толық бермегеннің жауымын». Бұл хадисте адам денесінің келісімшартқа жатпайтынының басты себебі: «Адамның денесі тауарға жатпайтыны, өйткені ол оның «мукэррәм» құқығын бұзады.

Бұл хадиске сүйене отырып, фикһ ғалымдары адамның денесі мүлік болмағандықтан, саудаға салынбайды деген пікірде. Ханафилердің көзқарасы бойынша, тірі және өлі адамның қаны, ағзасы мал-мүлік емес, сатылмайды. Ханафи мәзһабында адамның өзін құрметтеуге лайық деп санағандықтан, олар ешқашан адам шашы, сүйектерін сауда, келісімшарт нысанына қоспаған, оның

ағза-мүшелерінің сатып алу-сату шартында болуы заңға қайшы. Ханафилер сияқты Мәликилер де адам денесінің бір мүшесін сатып ала алмайды деген пікірде. Шафиғи мәзһабынан Имам Науауи (қ.б. 676/1277) адам денесіне қатысты келісімшарттың ижмағ арқылы жарамсыз екенін айтқан (ибнул-Һумәм, 1994: 245). Алайда ханбалилер бұл мәселеге мүлде басқаша қарады. Себебі олар сүт ана келісімшартқа жатады деп қабылдайды. Шындығында, сүт ана үшін төленетін төлемнің заңдық негізделуі ханбали ғалымдарының адам мүшелерін сату көзқарасының негізін құрайтыны байқалды. Осы себепті сүт ананың сүт бергені үшін алатын ақысының заңдылығын анықтап алу маңызды.

Бақара сүресінің 233-ші аятында сүт анаға емізгеніне ақы беруге болады делінген. Адам денесінің бірде-бір мүшесі сатып алу-сату шарты емес деген көзқарастағы фикһ заңгерлері сүт анаға төленетін ақыны ол баланы тамақтандырған кезеңдегі оның сүтіне ақы ретінде қабылдайды. Осы ақы арқылы сүт ана тамақ пен киім қажеттілігін өтейді. Бұл көзқарасты ханафилер мен мәликилер де ұстанады. Ханафилер адам ағзаларына деген негізгі көзқарастарға сүйене отырып, ана сүтін сатып алу-сату шартына жатпайды деген пікірде. Мәликилер сүт ананың алатын жалақысын ақы ретінде қабылдайды. Өйткені әдет-ғұрып бойынша емізетін әйелдің ішіп-жеу қажеттілігі өтелуі керек. Осы көзқарасқа қарамай, ханбалилер сүт емізушіге берілетін ақыны ақы ретінде көргендіктен, шарттың нысанасы ретінде адам сүтінің болуына рұқсат етті. Оның негізі – баланы сүтпен тамақтандырудың қажеттілігі және оны басқа ешнәрсемен алмастыра алмау.

Осы көзқарасқа сүйене отырып, ханбалилер адам мүшелерінен пайда алу мақсаты болса, оларды сатып алуға рұқсат береді. Осыған сәйкес денедегі тері бөлігін қажет болған жағдайда сатуға рұқсат етілген. Шафиғи мәзһабында тек ана сүті ғана келісімшарттың нысанасы бола алады. Бұдан басқа олар ешқандай ағза бөлігін келісімшартқа қоспайды (әс-Сарахси, 1989: 119-120).

Жоғарыда айтылғандай, бұл адам сүтін сату-сатып алу келісімшартына қол жеткізуге бола ма, жоқ па және адам ағзаларын сатуға бола ма деген мәселелерде негізгі көзқарасты кұрайтыны байқалды. Ислам құқығында адам ағзасын коммерцияландыру мүмкін емес деген пікір негізгі дәлел болғанымен, қажет жағдайда адам ағзаларын басқа біреуге пайдалануға беруге және оның орнына белгілі бір мөлшерде ақша алуға болады деп есептейтін фақиһтар сүт ана контексті негізіне сүйене отырып әрекет етеді (Хайламаз, 1993: 157-158). Шариғат сүт ананың сүті үшін ақы алуға рұқсат етеді. Бұл кейбір топтардың адам ағзасын сатуына рұқсат беруіне негіз болды. Әсіресе осы көзқарасты ұстанатын шииттер Иранның осы бағыттағы құқықтық процесіне ықпал ету тұрғысынан назар аударады. Шиит фикһи зерттеушісінің бірі Әли Хаменеи (1989 қ.б.ж.): «Ағзасын сатуға болады, әсіресе өмірді сақтап қалу осыған байланысты болса, өз мүшелерін мұқтаждарға сатудың зияны жоқ», – деген пікірде. Хаменеидің айтуынша, ақшаны трансплантацияға берілетін мүшелерді жалға алу арқылы алуға болады (Хаменеи, 2003). Адам ағзасын жалға беру арқылы оның жарамдылығы рұқсат етілгендігінің негізі сүт ананың сүтін сата алуына негізделген. Осы себепті Иранның шиит фақиһтары

берген пәтуаға негізделген төлемге бүйрек донорын қабылдады. Иранда 1998 жылы тірі және туысқан емес адамдардан бүйрек донорын қабылдау туралы ереже қабылданды (Акрами, 2004: 138). Бұл донор ағзаның орнына мемлекет тарапынан берілетін сыйлық ретінде қабылданды. Сонымен қатар ағзасы жоқ адамдар рұқсатымен және ешқандай процедураны сақтамай, адам өмірін сақтап қалу мақсатында дәрігерлерге жауапкершіліктен босату енгізілді. Бұл жазадан босату дәрігерлердің өмірін сақтап қалу үшін басқа біреудің мүшелерін алуды жеңілдетеді деп айтуға болады. Бұл ережемен, кейінірек атап өтілетіндей, Иран қажеттілік аясында болжамды келісімді қабылдаған сияқты (Larijani, 2007: 65).

Иранда төлемге негізделген ағза доноры этикалық тұрғыдан бағаланғанда «Диализ және трансплантацияланған науқастар қауымдастығы» ағза трансплантациясы орталығы ұйымдастырған ағза доноры реципиент пен донордың бір-бірін көруіне жол бермейді. Бұл орталық ағза донорына сыйлық деген нұсқаумен ақша береді, сөйтіп, кедейлердің ағза сатып алудан пайда алуына мүмкіндік беру арқылы ағзалардың сатылуына байланысты орын алуы мүмкін әділетсіздікті жоюды мақсат етеді. Бұған қоса, ағзаларды жинаудан тек Иран азаматтарына ғана пайда алуына рұқсат беру ағза саудасының алдын алады деп топшылайды (Larijani, 2007: 65).

Ираннан тыс жерлерде ағзалардың орнына қандай да бір алым төлеуге байланысты назар аударған ел – Сауд Арабиясы, ол ағзалардың заңсыз айналымының алдын алу мақсатында ағзалардың орнына өтемақы төлеуді заңмен бекітті. 2007 жылы жасалған ереженің арқасында

Сауд Арабиясы туыс емес адамдардан бауыр мен бүйректің бір бөлігін қайырымдылыққа қабылдауды реттеді. Осы ережеге донорға қажетті қорғаныс қамтамасыз етілетіні туралы тармақты қосу арқылы ол мемлекеттің қайырымдылыққа жауап ретінде белгілі бір төлем жасауына жол ашты. Осы бап донордың медициналық қажеттіліктерін қанағаттандыруға да, осы уақыт ішінде табысының жоғалуына байланысты келтірілген залалдың орнын толтыруға да арналған. Сауд Арабиясының сарапшылары бұл төлемді Ирандағы бүйрек үшін төленген бағамен шатастыруға болмайды деп санайды. Төленген ақша жауапкершілік туралы заң тұрғысынан бағаланса, бұл ағза доноры жұмыс күшінің жоғалуына байланысты болуы мүмкін зиянды өтеуге арналғандықтан, ақыны бүйректі сату деп қарастыруға болмайды деп түсіндіреді.

Соның салдарынан кейбір факиһтардың қажеттілікке байланысты адам мүшелерін ақыға беруіне рұқсат беруі ислам дінінде адамды қасиетті деп қабылдауына қайшы деп бағаланады. Ағзаның орнына құнды ақы алуды осы тұрғыдан қарастыратын факиһтар ағзаның орнына берілген ақы ағзаны сату болып саналуы мүмкін деп аландайды. Ең бастысы – адамның қадір-қасиеті. Осы себепті адам ағзасын сату оны тауарға айналдыруы мүмкін болғандықтан, фикһ ғалымдарының арасында адам денесін сатуға рұқсат бермеу туралы пікір басым. Дегенмен Ирандағы бұл тәжірибені ағзаларды сатудан гөрі, ағза донорын арттыру үшін мемлекет беретін сыйлық ретінде қарастыру керек. Өйткені тексерілгендей, реципиент пен донордың бірін-бірі көрмейтіні және бұл қызметтен тек ақшасы барлар ғана пайда көруі, ағзаның орнына төленген ақы

ретінде есептелмейтінін білдіреді. Алайда Иранның бұл тәжірибесі әлемде жақсы таныс болмағандықтан, бұл тәжірибе ағзаларды сату ретінде қарастырылады. Ағза трансплантациясының осы екі түрлі тәсілі бағаланса; Адамның қадір-қасиеті маңызды болғандықтан, шиіттер қоғамның жалпы игілігі үшін қабылдадық десе, төрт мәзһаб өз шешімін адамның қадір-қасиетін қорғауға негіздейді.

Қорытынды

Ислам құқығы адам денесін Алланың мүлкі деп қабылдағандықтан, оны емделуден басқа өз қалауынша басқаруға құқығы жоқ. Сондықтан Фикһ ғалымдары адам денесіне қол сұқпауды негізге алады. Адам ағзасының иммунитеті мен мүшелері маңызды саналғандықтан, медициналық технологияның дамуы нәтижесінде ағзалар мен эмбриондар сияқты адам мүшелерін басқа біреуге беруді заңды ететін жағдайлар зерттеу жүргізуге себеп болды. Осы себепті адам ағзасына билік ету құқығы көрнекті биоэтикалық дилеммалар тұрғысынан талқыланып, мәселелер жеке-дара қарастырылу керек. Ағза трансплантациясы кезінде пайда болатын өз ағзасын донорға немесе сату арқылы өзге біреуге беру; экстра корпоралды ұрықтандыру (эко) үшін басқа біреудің ұрығын, жұмыртқасын немесе эмбрионын пайдалану; балалы болу үшін өз құрсағын басқа ерлі-зайыптыларға жалға беруі бұл тұрғыда талқыланатын дилемма болғандықтан, мәселелер осы тұрғыдан талқыланып, қарастырылады.

Ал ағзаны көшіруге біржақты пікірмен рұқсат беру адам ағзасының саудаға түсіп кетуіне жол ашып, хаосқа әкеледі. Сол себепті мәселені терең әрі ұжымдық зерттеу арқылы шешу жемісті болмақ.

Әдебиеттер

- 1 Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi. – (Электрондық ресурс). – URL: [www.biyotetik.org.tr/mevzuat / Uluslararası/Biyotip.htm](http://www.biyotetik.org.tr/mevzuat/Uluslararası/Biyotip.htm) (жүгінген күні: 10.12.2024)
- 2 Editorial. (2008). The Declaration of Istanbul on Organ Trafficking and Transplant Tourism. – *Nephrol Dial Transplant*, – P. 14.
- 3 Larijani, B. (2007). Financial Incentives in Organ Transplantation: Ethical Views. – *Iran Allergy Asthma Immunol*, – 65 p.
- 4 Sarial, E. (1986). Sağlararası Organ Nakillerinden Doğan Hukuksal İlişkiler. – İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, – 400 p.
- 5 Абдулкарим, З. (2001), Әл-Уажиз фи шархи қауағиди фиқһия. – Бейрут, – 232 б.
- 6 Акрами, С. (2004). Брэйн Дэйс: Recent Ethical and Religious Considerations in Iran // *Transplantation Proceedings*. – V. 36. – P. 290.
- 7 Аятолла Узма Хаменеи. (2003). Әһлу бәйт фиқһына гөри соролар ве фетвалар. – Стамбұл: Кәусар, – P. 75.
- 8 Гениталь органы накли секизинчи карар. (2024). – (Электрондық ресурс). – URL: <http://www.fiqhacademy.org.sa/qarat/6-8.htm> (жүгінген күні: 23.03.2024)
- 9 Джех, Д. (2024). Исламик рифт ин Египет он орган. – (Электрондық ресурс). – URL: <http://www.nytimes.com> (жүгінген күні: 16.05.2024)
- 10 Зухаили, У. (1985). Әл фиқһу әл ислами уә әдилләтуһу. – Бейрут қаласы: Даруль Фикр, – 274 p.
- 11 Камаладдин Мухаммад ибн Абдуль уахид ибн Абдулхамид ибнул-Һумәм, (1994). Дурруль Мухтар шәрһу тәнуируль әбсар. – Бейрут: Дәруль-кутубу ғилмия, – 245 p.
- 12 Қазақстан Республикасында азаматтардың денсаулығын сақтау туралы. Қазақстан Республикасы Заңы. – 2003. – 265 б.
- 13 Қалымбет, Қ. (2022). Трансплантация: (түрлері және шариғи үкімдері). – Алматы: Нұр-Мүбарак, – 120 б.
- 14 Сулеймания Вакфы. (2024) – (Электрондық ресурс). – URL: <http://www.fetva.net/yazili-fetvalar/kadavradan-rahim-nakli-yapilmasicaiz-midir.html> (жүгінген күні: 22.04.2024)
- 15 Томас, А. (1997), Шаннон, интрадакшән ту Биоэтикс. – Нью Йорк: Полист Пресс, –250 p.
- 16 Хайламаз, Р. (1993). Орган ве Доку накли: Ислам хукукуна гөре. – Ишик Йай, – 158 p.
- 17 Шәмсуддин әс-Сарахси. (1989). Китабу әл-Мабсут. – Бейрут: Дару әл Мағрифа, –120 p.
- 18 Шейх Мансур ибн Юнус ибн Салахаддин Әл-Ханбали Бүһути. (1997). Кәшшфуль кинә ән мәтнуль икна. – Бейрут: Ғаламуль Кутуб, – 518 p.

References

- 1 Abdulkarim, Z. (2001). Al Uajiz fi sharhi qauagidi fiqhia. – Beirut, – 232 p.
- 2 Akrami, S. (2004). Brain Death: Recent Ethical and Religious Considerations in Iran // *Transplantation Proceedings*. – V. 36. – P. 290.

- 3 Ayetullah Uzma Hamanei. (2003). Ehl-i Beyt Fıkhiina Göre Sorular ve Fetvalar. – İstanbul: Kevser, – P. 75.
- 4 Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi. – (Electronic resource). – URL: [www.biyoetik.org.tr/mevzuat / UluslararasıBiyotip.htm](http://www.biyoetik.org.tr/mevzuat/UluslararasıBiyotip.htm) (on the date of application: 10.12.2024)
- 5 Editorial. (2008), The Declaration of Istanbul on Organ Trafficking and Transplant Tourism. – Nephrol Dial Transplant. – P. 14.
- 6 Genital Organlarının Nakli Sekizinci Karar. – URL: <http://www.fiqhacademy.org.sa/qarat/6-8.htm> (on the date of application: 23.03.2024)
- 7 Haylamaz, R. (1993) Organ ve Doku Nakli: İslam Hukukuna Göre. – Işık Yay, – 158 p.
- 8 Jehl, D. (2024). Islamic Rift in Egypt on Organ Transplants. – (Электрондық ресурс). – URL: <http://www.nytimes.com> (жүгінген күні: 16.05.2024)
- 9 Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümmam, (1994). Dürrü'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar. – Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, – 245 p.
- 10 Larijani, B. (2007). Financial Incentives in Organ Transplantation: Ethical Views. – Iran J Allergy Asthma Immunol, – 65 p.
- 11 On protecting the health of citizens in the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan . – 2003. – 265 6.
- 12 Qalymbet, Q. (2022). Transplantatcia: (types and sharia rulings). – Almaty: Nur Mubarak, – 120 p.
- 13 Semseddin es-Serahsi. (1989). Kitabu'l Mebsut. – Beyrut: Daru'l Marife, – 120 p.
- 14 Sharıal, E. (1986). Sağlararası Organ Nakillerinden Doğan Hukuksal İlişkiler. – İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, – 400 p.
- 15 Şeyh Mansur ibn Yunus ibn Salahiddin al-Hanbali Buhuti. (1997). Keşşafü'l-Kina' an Metni'l-Ikna'. – Beyrut: Alemü'l-Kütüb, – 518 p.
- 16 Süleymaniye Vakfy. (2024) – URL: <http://www.fetva.net/yazili-fetvalar/kadavradan-rahim-nakli-yapilmasicaiz-midir.html> (on the date of application : 22.04.2024)
- 17 Thomas, A. (1997). Shanon, an Introduction to Bioethics. – New York: Paulist Press, – 250 p.
- 18 Zuhaili, V. (1985). Al-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu. – Beirut: Darul Fikr., – 274 p.